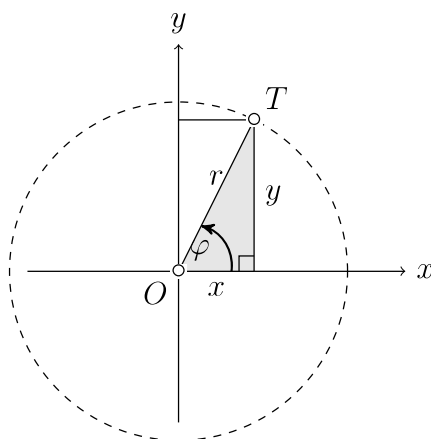

3.1.1 Polarni koordinatni sustav

Osim u Kartezijevim koordinatama (x, y) , točku T neke ravnine možemo zadati i u *polarnim koordinatama* (r, φ) . Koordinata r je definirana kao udaljenost $r = |\vec{OT}| \geq 0$, a koordinata $\varphi = \angle(\vec{i}, \vec{OT})$ kao usmjeren kut (dakle, gledamo od osi x do spojnice $\vec{OT}$ u smjeru suprotnom od kazaljke na satu). Kut φ možemo ograničiti na npr. $[0, 2\pi)$, ili $\langle -\pi, \pi]$.

Promatrajući pravokutni trokut istaknut na skici, uočavamo relacije za prijelaz iz jednog koordinatnog sustava u drugi:

$$\begin{aligned}x &= r \cos \varphi & r^2 &= x^2 + y^2 \\y &= r \sin \varphi, & \operatorname{tg} \varphi &= \frac{y}{x}.\end{aligned}$$

Prilikom uzimanja arctg radi računanja kuta φ , treba voditi računa o kvadrantu u kojem se točka nalazi, te o slici funkcije arctg . U I. i IV. kvadrantu, kad je $x > 0$, vrijedi $\varphi = \operatorname{arctg} \frac{y}{x}$. Ali npr. točka s Kartezijevim koordinatama $(-1, 1)$ nalazi se u II. kvadrantu i ima $\varphi = \frac{3\pi}{4}$; međutim $\operatorname{arctg} \frac{1}{-1} = -\frac{\pi}{4}$. Zaključno, u II. i III. kvadrantu, kad je $x < 0$, vrijedi $\varphi = \pi + \operatorname{arctg} \frac{y}{x}$.

Istaknimo *koordinatne krivulje* polarnog koordinatnog sustava. Njih dobivamo tako da interpretiramo jednadžbu u kojoj izjednačimo koordinatu s konstantom. Neka je c konstanta.

- Za $r = c$ dobivamo kružnice sa središtem u ishodištu (radijusa c), a
- za $\varphi = c$ dobivamo polupravce koji kreću iz ishodišta.

Izračunajmo *Jacobijan* za prijelaz iz Kartezijevog u polarni sustav:

$$J = \begin{vmatrix} \frac{\partial x}{\partial r} & \frac{\partial x}{\partial \varphi} \\ \frac{\partial y}{\partial r} & \frac{\partial y}{\partial \varphi} \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \cos \varphi & -r \sin \varphi \\ \sin \varphi & r \cos \varphi \end{vmatrix} = r \cos^2 \varphi + r \sin^2 \varphi = r.$$

Dakle, u ovom slučaju *teorem o zamjeni varijabli* glasi:

$$\iint_{D(x,y)} f(x,y) dx dy = \iint_{D(r,\varphi)} f(r \cos \varphi, r \sin \varphi) r dr d\varphi, \quad (3.3)$$

gdje je $D(x,y)$ lik u ravnini opisan u Kartezijevim koordinatama (x,y) , a $D(r,\varphi)$ isti taj lik opisan u polarnim koordinatama (r,φ) . Istaknimo:

$$dx dy = r dr d\varphi.$$

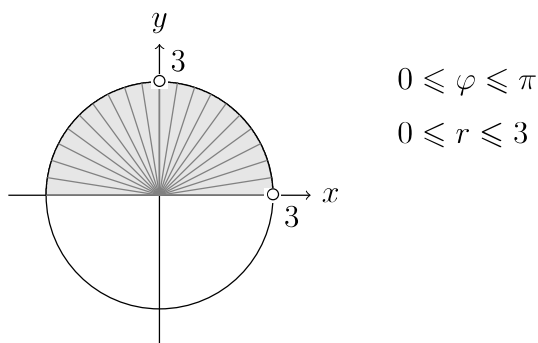
Računanje integrala u polarnom sustavu često se isplati ukoliko je područje integracije “okruglo”, tj. ima oblik kruga ili kružnog isječka.

Zadatak 3.8. Izračunajte

$$\iint_D \frac{xy}{x^4 + y^4 + 2x^2y^2 + 1} dx dy,$$

gdje je $D = \{(x,y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 \leq 9, y > 0\}$. Skicirajte D .

Rješenje: Iz opisa vidimo da je D dio kruga iznad x -osi.

Budući da se D nalazi u I. i II. kvadrantu, vrijedi $0 \leq \varphi \leq \pi$. Za svaki kut φ vidimo da se udaljenost točaka od ishodišta kreće od 0 do 3 pa je $0 \leq r \leq 3$.

$$\begin{aligned}
\iint_D \frac{xy}{x^4 + y^4 + 2x^2y^2 + 1} dx dy &= \iint_D \frac{xy}{(x^2 + y^2)^2 + 1} dx dy \\
(\text{prema (3.3)}) &= \int_0^\pi \int_0^3 \frac{r \cos \varphi \cdot r \sin \varphi}{(r^2)^2 + 1} \cdot r dr d\varphi \\
&= \int_0^\pi \int_0^3 \underbrace{\frac{r^3 dr}{r^4 + 1}}_{t=r^4+1} \cdot \cos \varphi \cdot \sin \varphi d\varphi \\
&= \frac{1}{4} \int_0^\pi \int_1^{82} \frac{dt}{t} \cdot \underbrace{\cos \varphi \cdot \sin \varphi d\varphi}_{s=\sin \varphi} \\
&= \frac{\ln 82}{4} \cdot \int_0^0 s ds = 0.
\end{aligned}$$

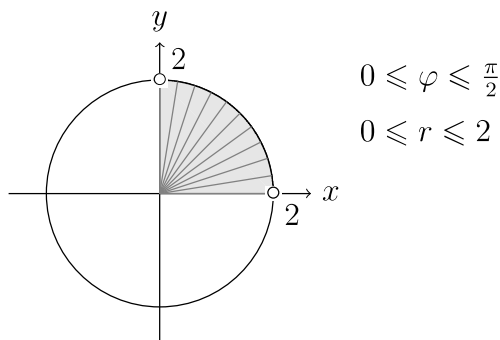
□

Zadatak 3.9. Izračunajte

$$\iint_D \frac{xy}{\sqrt{x^4 + y^4 + 2x^2y^2 + 1}} dx dy,$$

gdje je $D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 \leq 4, x, y > 0\}$. Skicirajte D .

Rješenje:

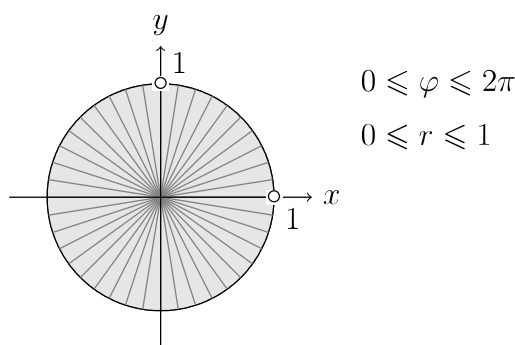
$$\begin{aligned}
\iint_D \frac{xy}{\sqrt{x^4 + y^4 + 2x^2y^2 + 1}} dx dy &= \int_0^{\frac{\pi}{2}} \int_0^2 \underbrace{\frac{r \cos \varphi \cdot r \sin \varphi}{\sqrt{r^4 + 1}}}_{t=r^4+1} \cdot r dr d\varphi \\
&= \frac{1}{4} \int_0^{\frac{\pi}{2}} \int_1^{17} \frac{dt}{\sqrt{t}} \cdot \underbrace{\cos \varphi \cdot \sin \varphi}_{s=\sin \varphi} d\varphi \\
&= \frac{\sqrt{17-1}}{2} \cdot \int_0^1 s ds = \frac{\sqrt{17-1}}{4}. \quad \square
\end{aligned}$$

Zadatak 3.10. Izračunajte

$$\iint_D x^2 y^2 \sqrt{(x^2 + y^2)^3 + 1} dx dy,$$

gdje je $D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 \leq 1\}$. Skicirajte D .

Rješenje:

$$\begin{aligned}
\iint_D x^2 y^2 \sqrt{(x^2 + y^2)^3 + 1} dx dy &= \int_0^{2\pi} \int_0^1 r^2 \sin^2 \varphi \cdot r^2 \cos^2 \varphi \cdot \underbrace{\sqrt{r^6 + 1}}_{t=r^6+1} \cdot r dr d\varphi \\
&= \frac{1}{6} \int_0^{2\pi} \int_1^2 \sqrt{t} dt \cdot \sin^2 \varphi \cos^2 \varphi d\varphi \\
&= \frac{2\sqrt{2}-1}{9} \cdot \int_0^{2\pi} \frac{1 - \cos(4\varphi)}{8} d\varphi \\
&= \frac{2\sqrt{2}-1}{36} \pi.
\end{aligned}$$

U predzadnjem redu iskoristili smo jednakost

$$\sin^2 \varphi \cos^2 \varphi = (\sin \varphi \cos \varphi)^2 = \frac{\sin^2(2\varphi)}{4} = \frac{1 - \cos(4\varphi)}{8}.$$

□

Zadatak 3.11. Skicirajte područje integracije sljedećih integrala:

(a) $\int_0^{\frac{\pi}{4}} \int_0^{6 \cos \varphi} f(r, \varphi) dr d\varphi,$

(b) $\int_0^{\pi} \int_0^{1+\cos \varphi} f(r, \varphi) dr d\varphi.$

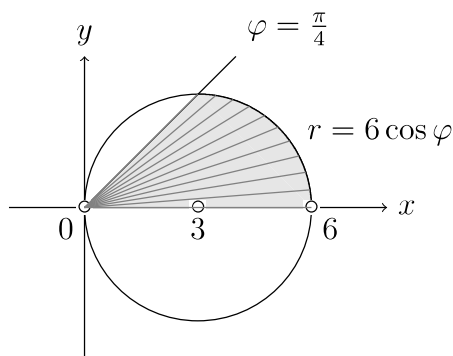
Rješenje:

(a) $0 \leq \varphi \leq \frac{\pi}{4}$ i $0 \leq r \leq 6 \cos \varphi$. Gornja granica za r dana je krivuljom

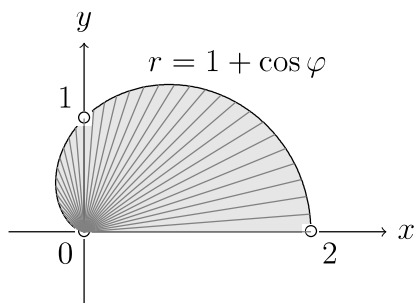
$$r = 6 \cos \varphi \cdot r \Rightarrow r^2 = 6r \cos \varphi \Rightarrow x^2 + y^2 = 6x \Rightarrow x^2 - 6x + y^2 = 0$$

(nadopunjavanje do potpunog kvadrata) $\Rightarrow (x - 3)^2 + y^2 = 9,$

dakle, kružnicom radijusa 3 sa središtem u $(3, 0)$.

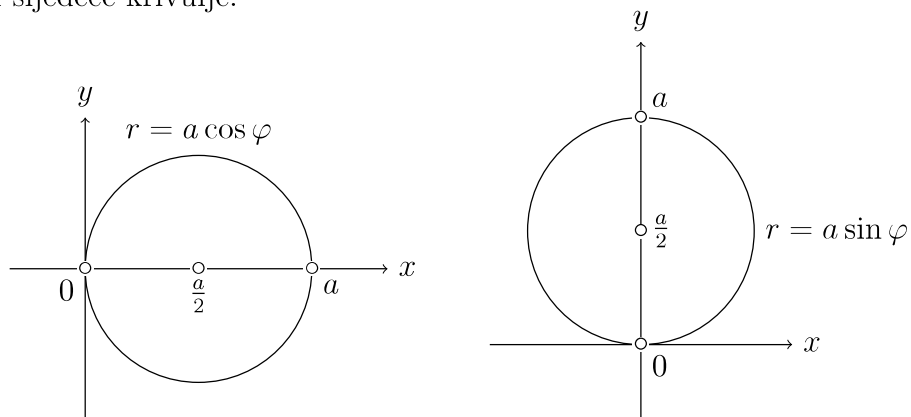

(b) $0 \leq \varphi \leq \pi$ daje I. i II. kvadrant, tj. iznad x -osi, a $0 \leq r \leq 1 + \cos \varphi$ daje unutrašnjost tzv. kardioide.

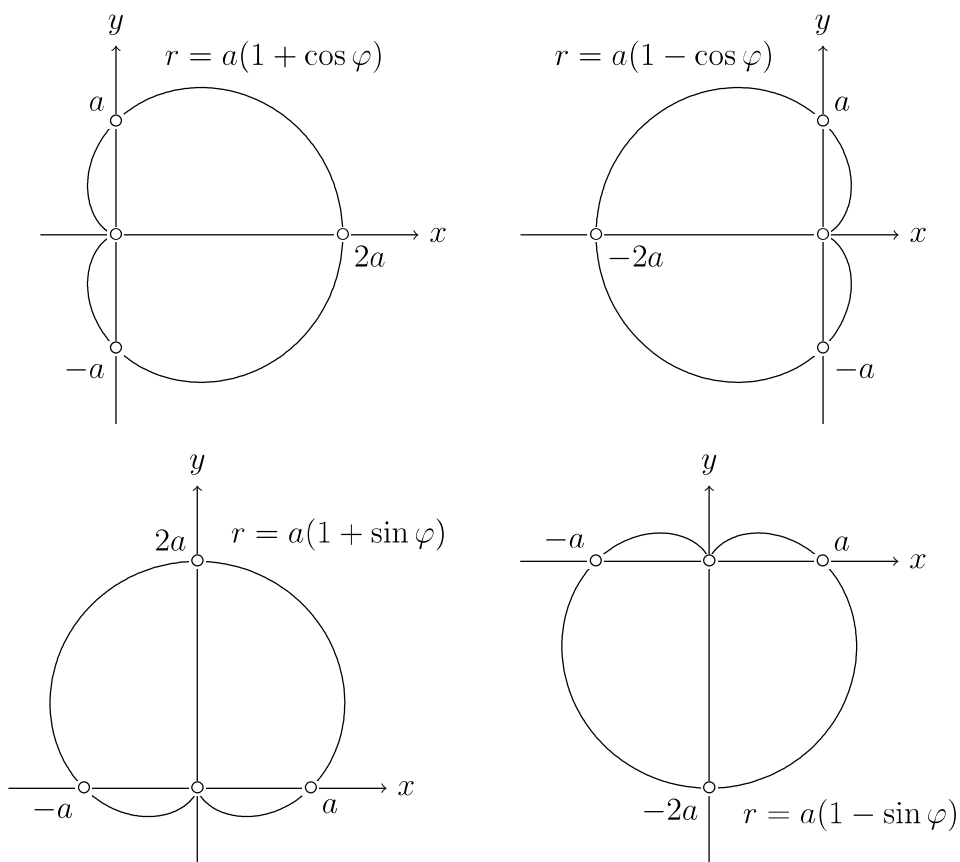
□

Napomena. Iz prethodnog zadatka vidimo kako se u polarnom sustavu skiciraju sljedeće krivulje:

Na gornjim slikama pretpostavili smo da je $a > 0$. Međutim, analogne slike dobiju se lako i kad je $a < 0$.

Imamo i tzv. *kardioide* (samo za $a > 0$):

Zadatak 3.12. Izračunajte sljedeće integrale:

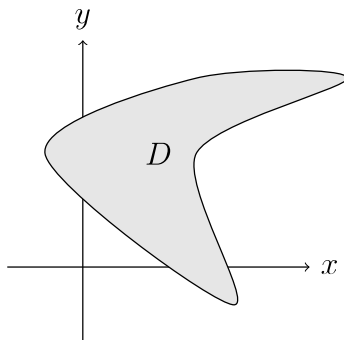
$$(a) \int_0^{2\pi} \int_1^2 (3r - r^2 \sin \varphi) dr d\varphi,$$

$$(b) \int_0^{\frac{\pi}{3}} \int_0^{2 \cos \varphi} (r^2 \sin \varphi) dr d\varphi,$$

Rješenje: Zadaća. □

3.1.2 Površina pomoću dvostrukog integrala

Neka je zadan omeđeni lik $D \subseteq \mathbb{R}^2$ u ravnini.

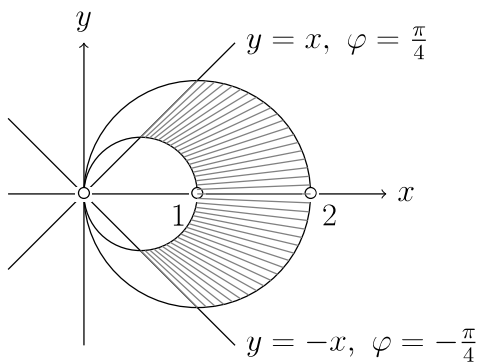

Površinu lika D računamo pomoću formula:

$$P(D) = \iint_{D(x,y)} dx dy = \iint_{D(r,\varphi)} r dr d\varphi.$$

Zadatak 3.13. Izračunajte površinu lika omeđenog krivuljama $x^2 + y^2 = x$, $x^2 + y^2 = 2x$, $y = x$ i $y = -x$. Skicirajte lik.

Rješenje:

Unutarnja kružnica je $r = \cos \varphi$,
a vanjska kružnica $r = 2 \cos \varphi$.

Opisujemo lik D u polarnim

koordinatama: $-\frac{\pi}{4} \leq \varphi \leq \frac{\pi}{4}$

$$\cos \varphi \leq r \leq 2 \cos \varphi$$

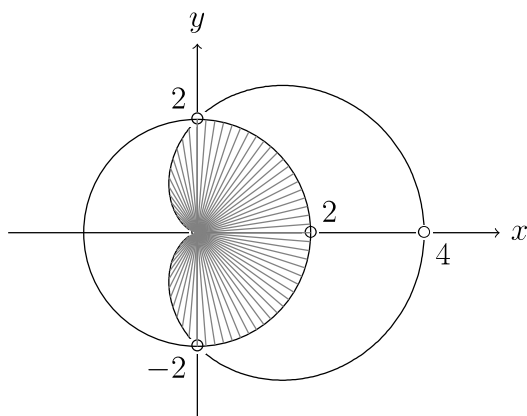
Tražena površina je

$$\begin{aligned}
 P &= \iint_{D(r,\varphi)} r \, dr \, d\varphi = \int_{-\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{4}} \int_{\cos \varphi}^{2 \cos \varphi} r \, dr \, d\varphi = \int_{-\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{4}} \frac{r^2}{2} \Big|_{r=\cos \varphi}^{r=2 \cos \varphi} d\varphi \\
 &= \int_{-\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{4}} \frac{3 \cos^2 \varphi}{2} d\varphi = \frac{3}{2} \int_{-\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{4}} \frac{1 + \cos(2\varphi)}{2} d\varphi \\
 &= \frac{3}{2} \cdot \frac{\varphi + \frac{\sin(2\varphi)}{2}}{2} \Big|_{-\frac{\pi}{4}}^{\frac{\pi}{4}} = \frac{3\pi + 6}{8}.
 \end{aligned}$$

□

Zadatak 3.14. Izračunajte površinu lika koji je omeđen krivuljama $x^2 + y^2 = 4$ i $r = 2(1 + \cos \varphi)$, a nalazi se unutar obje krivulje. Skicirajte lik.

Rješenje: Ovaj lik simetričan je u odnosu na os x . Njegov desni dio je polovica kruga, a lijevi se sastoji od dva manja dijela iste površine.

Dio lika u II. kvadrantu:

$$\begin{aligned}
 \frac{\pi}{2} &\leq \varphi \leq \pi \\
 0 &\leq r \leq 2(1 + \cos \varphi)
 \end{aligned}$$

$$P = 2 \cdot \underbrace{\int_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} \int_0^{2(1+\cos \varphi)} r \, dr \, d\varphi}_{\text{površina dijela lika u II. kvadrantu}} + \underbrace{2\pi}_{\text{pola kruga}}$$

$$\begin{aligned}
 &= 2 \cdot \int_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} \frac{r^2}{2} \Big|_{r=0}^{r=2(1+\cos \varphi)} d\varphi + 2\pi = 4 \int_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} (1 + \cos \varphi)^2 d\varphi + 2\pi \\
 &= 4 \int_{\frac{\pi}{2}}^{\pi} \left(1 + 2 \cos \varphi + \underbrace{\cos^2 \varphi}_{\frac{1+\cos(2\varphi)}{2}} \right) d\varphi + 2\pi \stackrel{\text{DZ}}{=} 5\pi - 8.
 \end{aligned}$$

□

Zadatak 3.15. Izračunajte površinu lika koji je omeđen krivuljama $r = 2(1 + \cos \varphi)$ i $r = 3$, te nalazi se unutar prve, a izvan druge krivulje. Skicirajte lik.

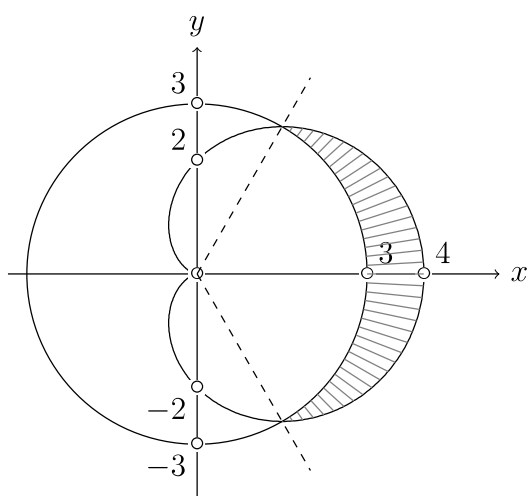
Rješenje:

Računamo presjek krivulja:

$$\begin{aligned} 2(1 + \cos \varphi) &= 3 \\ \Rightarrow \cos \varphi &= \frac{1}{2} \Rightarrow \varphi = \pm \frac{\pi}{3}. \end{aligned}$$

Opisujemo lik:

$$\begin{aligned} -\frac{\pi}{3} &\leq \varphi \leq \frac{\pi}{3} \\ 3 &\leq r \leq 2(1 + \cos \varphi). \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} P &= \int_{-\pi/3}^{\pi/3} \int_3^{2(1+\cos \varphi)} r \, dr \, d\varphi = \int_{-\pi/3}^{\pi/3} \left. \frac{r^2}{2} \right|_{r=3}^{r=2(1+\cos \varphi)} d\varphi \\ &= \frac{1}{2} \int_{-\pi/3}^{\pi/3} (4 + 8 \cos \varphi + 4 \underbrace{\cos^2 \varphi}_{\frac{1+\cos(2\varphi)}{2}} - 9) d\varphi \stackrel{\text{DZ}}{=} \frac{9\sqrt{3}}{2} - \pi. \end{aligned}$$

□